

Розділ II. СОЦІОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 316.43

І.Д. Денисенко, Л.М. Савченко

КРИЗА СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ У КОНТЕКСТІ ПОСТРАДЯНСЬКОГО НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Стаття присвячена дослідженню особливостей експлікації проблемного поля кризи в сучасній системі соціологічного знання в контексті пострадянського наукового дискурсу. Акцент робиться на трансформації поглядів вітчизняних соціологів на оцінку фіксованих проблем (предмет і структура соціології, її науковий статус, сучасний етап функціонування) у розвитку науки про суспільство – з позиції критичного переосмислення західних версій до придбання ними певної аналогії.

Ключові слова: соціологія, криза, соціологічні знання.

Статья посвящена исследованию особенностей экспликации проблемного поля кризиса в современной системе социологического знания в контексте постсоветского научного дискурса. Акцент делается на трансформации взглядов отечественных социологов на оценку фиксированных проблем (предмет и структура социологии, ее научный статус, современный этап функционирования) в развитии науки об обществе – с позиции критического переосмысления западных версий до приобретения ими определенной аналогии.

Ключевые слова: социология, кризис, социологические знания.

Article is devoted to consideration of features of the explication of problem field of crisis in modern system of sociological knowledge in a context of postsoviet scientific discurs. The special attention is given to a transformation of the opinions of native sociologists on the estimate of fixed problems (object and structure of sociology, its scientific status, modern stage of functioning) in development of the science about society – from a position of critical recomprehension of Western versions to the acquisition them of definite analogue.

Key words: sociology, crisis, sociological knowledge.

Постановка проблеми. Результати аналізу стану західної соціологічної науки із середини ХХ сторіччя постійно присутні в публікаціях представників цієї системи знань (Дж. Бен-Девіда, П. Бергера, Р. Будона, П. Бурдьє, Г. Вагнера, Е. Гідденса, А. Гоулднера, Р. Коллінза, Ш.-А. Кюена, Ч. Міллса, Р. Фрідрікса) [2–3; 5; 7– 8; 13–14].

Вітчизняними дослідниками обґрунтовано стверджується, що «сьогодні важко знайти яку-небудь велику фігуру у світовий і в українській соціології, яка б так чи інакше не торкалася питань неадекватності наявного соціологічного інструментарію складній системі соціальних зв'язків і відносин, що цей інструментарій «відповідно до ідеї» повинен охоплювати [19, с. 17].

Зрозуміло, що питання про перспективи розвитку цієї «науки про суспільство» у пострадянському просторі взагалі (і в Україні, зокрема,)

неможливо адекватно розглядати без аналізу оцінок її сучасного статусу й стану в західних країнах, що були презентовані в їхніх наукових співтовариствах.

Аналіз актуальних досліджень свідчить, що активно про кризовий стан соціології (після загальновідомих робіт А. Гоулднера й Р. Фрідрікса на початку 70-х років) у західному науковому соціологічному співтоваристві заговорили наприкінці 80-х – початку 90-х років ХХ сторіччя. Так, у публікаціях французького соціолога Р. Будона (1988), піднімається питання про можливості перетворення соціології в так звану «нормальну» науку, у дослідженнях американського дослідника Р. Коллінза (1989) порівнюються науковий і антинауковий статуси соціології, у роботах німецького вченого Г. Вагнера (1995) розглядаються моменти, що перешкоджають існуванню єдності усередині соціологічної дисципліни, і оцінюються реальні стратегії перспективи її формування [7; 8].

Виходячи із цього, **мета статті** – визначити особливості експлікації проблемного поля кризи в сучасній системі соціологічного знання у контексті пострадянського наукового дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Аналіз публікацій представників соціологічних наукових співтовариств радянського та пострадянського просторів, присвячених дослідженням проблемного поля сучасної соціологічної науки (зокрема, О. Баразгової, Є. Головахі, Л. Гудкова, М. Комарова, І. Кононова, Н. Костенко, С. Кравченка, С. Матвєєва, М. Романовського, В. Тарасенка, Ж. Тоценка, Ф. Шерегі, В. Ядова), свідчать про таке.

По-перше, саме з кінця 80-х років ХХ сторіччя (тобто, одночасно із західними соціологами) у предметне поле вітчизняних дослідників (на момент 1990 року – радянських) входить проблема оцінки стану сучасної системи соціологічних знань [9; 17].

По-друге, спочатку в центрі уваги вітчизняних соціологів перебували питання, які в цілому дещо не вписувалися в предметне поле дискусій, організованих західними представниками соціологічної науки. А саме, «про співвідношення соціології й політики» (у формулюванні М. Комарова) або «про співвідношення суспільної науки й ідеології» (у контексті міркувань В. Ядова) [9; 17].

По-третє, з часом вітчизняні автори почали акцентувати увагу на моментах, які традиційно обговорювалися їхніми західними колегами, але в зовсім іншому контексті – про стабільність предмета соціології, про структуру соціологічної науки, про перспективи її розвитку тощо.

Тобто, на початку 90-х соціологи з пострадянського простору на протигагу своїм західним колегам стверджували, що рухливість у предметному полі соціології – природне явище, а не ознака кризи. Наприклад, В. Ядов підкреслював, що «предмет науки не може бути стабільним. Він перебуває в постійному русі, розвитку, становленні, як і сам процес пізнання. Його рух залежить від двох вирішальних факторів: прогресу самого наукового знання, з

одного боку, потреб суспільства, що міняються, соціального запиту – з іншого» [17, с. 4].

Або інше твердження – «предметна область соціології не є щось застигле й раз назавжди дане, вона неминуче змінюється. Тому в дискусії про предмет соціології слід усвідомити, не який він, так сказати, взагалі, але який, зокрема, на цьому рівні розвитку світової й вітчизняної науки й у таких конкретно-історичних умовах» [17, с. 5].

Що ж стосується структури системи соціологічних знань, то вітчизняні соціологи розглядали її як трьохрівневе утворення, але, на відміну від міркувань представників західної науки (у контексті відомих пропозицій Р. Мертона), її елементами пропонувалося вважати:

– фундаментальні наукові дослідження, «завданням яких є збільшення наукового знання шляхом побудови теорій, що розкривають універсальні закономірності й принципи цієї області»;

– прикладні дослідження, «у яких ставиться завдання вивчення актуальних, що мають безпосередню практичну цінність, проблем на підставі існуючих фундаментальних знань»;

– технологію (або відповідно до глосарію соціальних наук – соціальну інженерію) – «галузь практичного впровадження наукових знань з метою конструювання різних технічних засобів і вдосконалювання наявних технологій» [9, с. 39].

Питання про стан і перспективи розвитку соціологічної науки наприкінці минулого сторіччя також розглядалися представниками пострадянського простору, але в певному дисонансі із твердженнями їхніх західних колег.

На відміну від останніх вони говорили не про кризу всієї соціологічної науки, а винятково про кризовий стан сучасної соціальної теорії, що міститься в тім, «що макротейоретичний аналіз мало або зовсім не співвідноситься з мікротейоретичним» [17, с. 15]. І пропонували як стратегію виходу з ситуації, що склалася – розробити «принципово нову парадигму, яка інтегрує макротейоретичний і мікротейоретичний підходи до вивчення цілісності суспільного організму й соціальних процесів» [17, с. 15].

При цьому, ними акцентувалася увага на тому факті, що сучасна соціологічна система знань уже придбала свій статус наукової дисципліни. Останнє положення, наприклад, М. Комаров обґрунтовував у такий спосіб – «саме створення авторитетної академічної теорії в американській соціології в 50-і роки, що тоді асоціювалася з теорією соціальної дії й системно-структурною методологією, завершило тривалий період інституціоналізації соціології як автономної й незалежної дисципліни» [9, с. 40].

По-четверте, представники пострадянської науки, відстоюючи перераховані вище твердження, демонстрували високий рівень інформованості про точки зору на розглянуті проблеми, запропоновані з боку своїх західних колег. Наприклад, на сторінках журналу «Социс» регулярно висвітлювалися результати роботи Всесвітніх соціологічних конгресів (ВСК), у межах яких обговорювалися питання, що мають безпосереднє відношення до кризи

соціологічної науки – взаємодія соціальної теорії й соціальної практики (X ВСК – 1982, Мехіко (Мексика)); проблеми й перспективи соціальних змін (XI ВСК – 1986, Нью-Делі (Індія)); можливості й перспективи існування соціології для єдиного світу (XII ВСК – 1990, Мадрид (Іспанія)); спадщина, виклики й перспективи розвитку соціального знання (XI ВСК – 1998, Монреаль (Канада)); амбівалентна спадщина й виникаючі виклики соціального світу в ХХІ сторіччі (XV ВСК – 2002, Брисбен (Австралія)); якості соціального існування в світі, що глобалізується (XVI ВСК – 2006, Дурбан (ПАР)); про перспективи й стратегії формування соціології глобальної гармонії (XVII ВСК – 2010, Гетеборг (Швеція)).

Так, наприклад, В. Ядов і З. Голенкова, коментуючи підсумки роботи XII ВСК у Мадриді (1990), підкресливали, що «з виступів на симпозіумах і пленарної сесії (А. Гідденса, П. Штомпки, Т.К. Оомена і ін.) можна зробити висновок про серйозні зрушення в сфері розвитку загальносоціологічної теорії й загальносоціологічних підходів до аналізу соціальних змін на глобальному рівні й у дослідженнях соціальних процесів тих або інших суспільств» [18, с. 19]. Ці зрушення представлені:

плюралізмом у загальнотеоретичних підходах;

усвідомленням теоретичної неспроможності класичних соціологічних теорій К. Маркса, М. Вебера, Е. Дюркгейма й інших авторів щодо адекватного інтерпретування змісту й спрямованості соціальних змін у сучасному світі;

відмовою від прагнень до створення загальносоціологічної теорії, що давала б задовільне пояснення різноманіттю соціальних процесів, які відбуваються, у різних культурах і суспільствах» [18, с. 19].

У коментарях С. Кравченка про роботу XVII ВСК у Гетеборзі (2010) (вже 20 років потому) також міститься аналіз стану й основних тенденцій розвитку сучасної соціології в контексті розгляду інформації, презентованої на соціологічному форумі.

«Мені вважається, – відзначає російський соціолог, – що розвиток світової соціологічної думки знайшов принципово інший, багато в чому несподіваний вектор розвитку. Він не пішов ні в напрямку «старіння» порівняно довго існуючих теоретико-методологічних підходів ні – нарощування їхнього авторитету, ні – якої-небудь постмодерністської парадигми як стрижня, що, так чи інакше, зв'язав би інші підходи» [12, с. 11].

По-п'яте, з кінця 90-х років у представників соціологічної науки на пострадянському просторі в контексті презентації свого досить високого рівня інформованості про стан західної системи соціологічних знань спостерігається певна трансформація їхніх поглядів на оцінку фіксованих проблем у розвитку науки про суспільство – якщо на початку 90-х років вона (як це було відзначено вище) не збігалася з позиціями їхніх західних колег, то згодом їхні погляди придбали певну аналогію.

Наприклад, відомий американський соціолог А. Гоулднер розглядав стан кризи в соціології як реальний «перехідний стан, вихід з якого можливий або вбік поліпшення, або вбік погіршення, або в стан занепаду, стагнації, або в

стан розвитку [5, с. 17]. А ціла низка представників російського соціологічного співтовариства, не тільки підтримують такий варіант експлікації кризи в системі соціологічних знань, але й уточнюють напрямки цього переходу. Наприклад, О.С. Баразгова, обґрунтовує, що «криза соціології є переходом від традиційної соціології до нетрадиційної», і постає «не чим іншим, як відповіддю на вступ людства в постіндустріальну цивілізацію» [1, с. 118].

Або другий приклад, згідно до тверджень іншого американського соціолога – П. Бергера, головною ознакою кризивості в сучасній соціології є очевидна неспроможність її провідних теорій адекватно інтерпретувати соціальні зміни, що спостерігались в світі наприкінці 80-х – початку 90-х років минулого століття. Як свідчить аналіз пострадянської соціологічної літератури, цю точку зору підтримують й російські вчені – так, директор Центра соціального прогнозування й маркетингу Ф. Шерегі, вважає, що очевидна «нездатність ні однієї із сучасних соціологічних шкіл будувати валідні прогностичні моделі» є головною ознакою кризового стану цієї науки про суспільство [16, с. 611].

У-шостих, у публікаціях представників пострадянської соціології найчастіше із усіх численних варіантів причин спостережуваної кризи в сучасній системі соціологічних знань, запропонованих їхніми західними колегами – «перекручування» кожного із трьох напрямків у сучасній соціології – теоретичного осмислення історії (О. Конт, К. Маркс, М. Вебер, О. Шпенглер, А. Тойнбі), систематичної теорії «природи людини й суспільства» (Г. Зіммель, Л. фон Візе, Т. Парсонс), емпіричних досліджень соціальних фактів і проблем (Ч. Мілс) [14, с. 18];

«розвиток держави загального благоденства, що всіляко підтримувало соціологію, одночасно обмежуючи її можливості; ентропія функціоналізму, тобто розмивання його теоретико-методологічних основ, збільшення розмаїтості трактувань тих самих принципів, понять; тенденції основних моделей функціоналізму й Т. Парсонса як одного з його представників до конвергенції з марксизмом; посилення критики функціоналізму; виникнення відчуження стосовно функціоналізму в молодого покоління соціологів; поява нових альтернативних підходів у вивченні соціальної реальності (теорії І. Гоффмана, Г. Гарфінкеля, Дж. Хоманса); розвиток теорій середнього рівня, у тому числі теорій, які більше орієнтовані на цінності волі й рівності, ніж на цінності «порядку», на чому акцентував увагу функціоналізм; поява тенденції індивідуальним проявам неприйняття функціоналізму додати колективні й організаційні форми» (А. Гоулднер) [5, с. 18];

так звана «нез'ясованість» у соціологічному теоретизуванні й процес зміни поколінь у соціології (Дж. Бен-Девід);

відносні «невдачі «високих теорій» (за висловом Ч.Р. Мілса) і певна відмова «сучасних соціологів від кумулятивного знання, тобто такого, що володіє певним рівнем стійкості й спільності (Ш.-А. Кюен) [13, с. 17];

домінування економіки (ринкового фундаменталізму) над соціальною сферою й «почуття безсилля багатьох перед обличчям майбутнього» (Е. Гідденс) [3, с. 5];

невиконання соціологією своїх головних функцій (З. Бауман, Дж. Тьорнер) – особлива увага концентрується саме на аналізі останньої групи чинників.

Наприклад, український учений В. Тарасенко, стверджує, що такі свої фундаментальні функції як виробництво розуміючих ідеологій (ідеологічна функція), технологічних трансформацій (технологічна функція), теоретичне проектування соціальних об'єктів і реконструювання суб'єктивної соціальної реальності (інженерна функція) «соціологія здатна виконувати не тільки в ролі науки, але і як ненаука» [15, с. 23]. І, далі, «однак незатребуваність цих її функцій в Україні свідчить про глибоке протиріччя між функціональним потенціалом соціології і його практичним застосуванням» [15, с. 23]. Тут слід підкреслити, що останнє твердження, досить часто презентується західними соціологами саме в якості однієї з основних ознак кризи науки про суспільство.

У-сьомих, у наукових співтовариствах російських, білоруських і українських дослідників у контексті розгляду проблемного поля західної соціальної науки все частіше предметом обговорення стають питання про перспективи розвитку так званих «національних» або «регіональних» соціологій [1; 4; 6; 10; 15].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Виходячи з вищевикладеного можна зробити висновок, що з початку 90-х років ХХ сторіччя проблемне поле розвитку західної системи соціологічних знань перебуває в центрі функціонування пострадянського наукового дискурсу. Соціальними дослідниками з пострадянського простору активно обговорюються практично всі елементи цього поля – предмет соціології, її структура, статус, функції, оцінка її сучасного стану (як кризового), основні характеристики (ознаки, індикатори) цієї кризи, її можливі причини, основні напрямки й стратегії її подолання тощо. Аналіз цих дискусій демонструє певну еволюцію (трансформацію) їхніх поглядів на оцінку фіксованих проблем у розвитку науки про суспільство – позиції критичного переосмислення західних версій до придбання ними певної аналогії. Останні публікації білоруських, російських і українських учених містять яскраво виражений тренд на розробку певних дослідницьких стратегій, що дозволяють переосмислити стан і перспективи розвитку так званих «національних» і «регіональних» соціологій. Саме цей момент і можна розглядати як визначальний, базовий у контексті організації й проведенні подальших дискусій у наукових співтовариствах пострадянського простору (у тому числі й в українському) на предмет подолання кризового етапу в сучасній системі соціологічних знань (тобто, через становлення так званих «національних» та «регіональних» соціологій).

ЛІТЕРАТУРА

1. Барзгова Е.С. Нетрадиционная социология в России? / Е.С. Барзгова // Социс. — 1997. — № 10. — С. 116—121.
2. Бурдьё П. Опозиции современной социологии / П. Бурдьё // Социс. — 1996. — № 5. — С. 36—50.
3. Гидденс Э. К социологическому сообществу! / Э. Гидденс // Социс. — 2007. — № 9. — С. 4—5.
4. Головаха Е. Социологическое знание: специфика, критерии научности и перспективы развития / Е. Головаха // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2004. — № 1. — С. 5—14.
5. Гоулднер А. Наступающий кризис западной социологии / А. Гоулднер ; [пер. с англ. А. Филиппова]. — СПб. : Наука, 2003. — 577 с.
6. Гудков Л. Д. Есть ли основания у теоретической социологии в России [Электронный ресурс] / Л.Д. Гудков. — Режим доступа : http://www.isras.ru/files/File/Sociologymagazin/Socmag_01_2010/07_Gudkov.pdf.
7. Вагнер Г. Социология: К вопросу о единстве дисциплины / Герхард Вагнер // Теория общества. Сборник ; [пер. с нем., английского А. Филиппова]. — М. : «Канон-пресс», «Кучково поле», 1999. — С. 237—258.
8. Коллинз Р. Социология: наука или антинаука? / Рэндалл Коллинз // Теория общества. Сборник ; [пер. с нем., английского А. Филиппова]. — М. : «Канон-пресс», «Кучково поле», 1999. — С. 37—71.
9. Комаров М.С. Размышления о предмете и перспективах социологии / М.С. Комаров // Социс. — 1990. — № 11. — С. 33—43.
10. Кононов И. Ф. Социология между властью и обществом (О чем нам нужно дискутировать) [Электронный ресурс] / И.Ф. Кононов. — Режим доступа : www.sau.kiev.ua/docs/inet_conf_2011/kononov.doc
11. Костенко Н. Место и время социологии / Н. Костенко, С. Макеев // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2008. — №1. — С. 11—32.
12. Кравченко С.А. Социология в движении к взаимодействию теоретико-методологических подходов / С.А. Кравченко // Социс. — 2011. — № 1. — С. 11—18.
13. Кьюэн Ш.-А. В каком состоянии находится социология? / Ш.-А. Кьюэн // Социс. — 2006. — № 8. — С. 13—20.
14. Миллс Ч. Р. Социологическое воображение / Ч.Р. Миллс ; [пер. с англ.]. — М. : Издательский Дом NOTA BENE, 2001. — 134 с.
15. Тарасенко В. Удивительная «ненаука» социология / В. Тарасенко // Социология: теория, методы, маркетинг. — 2004. — № 2. — С. 5—23.
16. Шереги Ф.Э. Гносеологический кризис в социологии: от теологии к мифотворчеству / Ф.Э. Шереги // Вестник Российской академии наук. — 1994. — Том 64. — № 7. — С. 611—620.
17. Ядов В.А. Размышления о предмете социологии / В.А. Ядов // Социс. — 1990. — № 2. — С. 3—16.
18. Ядов В.А. Информация о XII Всемирном социологическом конгрессе (ВСК) / В.А. Ядов, З.Т. Голенкова // Социс. — 1990. — № 11. — С. 18—22.
19. Яковенко А.В. Кризис социологии или кризис «ограниченной» социологии? / А.В. Яковенко // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : [зб. наук. пр.]. — Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2008. — С. 17—21.